

Актуальна тема номера:
“ІСТОРИКО-ПРАВОВА ДОКТРИНА
УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ”

Ігор Бойко

доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри історії держави,
права та політико-правових учень
Львівського національного університету
імені Івана Франка

ВСТУПНЕ СЛОВО

У сучасних умовах розвитку національної юридичної науки значна увага приділяється поглибленому дослідженню генези та еволюції української державності. Важливе завдання покладається на науку історії держави і права України, яка виявляє стійкі тенденції розвитку державно-правових традицій на українських землях, змістом яких було й залишається відображення їхньої історії з позиції українського державознавства. Значний інтерес у цьому сенсі становить науковий аналіз витоків, етапів становлення і розвитку української державності й права, що дає змогу глибше зрозуміти специфіку державно-правового розвитку українського народу, відновити систему державно-правових відносин, що характеризують самотність державно-правової системи України, показати тяглість української історичної державно-правової традиції та з'ясувати її закономірності й забезпечити наступність розвитку національної держави і права, які мають власне історичне коріння.

Серед тенденцій розвитку сучасної науки історії держави і права України провідною є формування історико-правової доктрини української державності як системи принципів, уявлень, поглядів щодо витоків, етапів становлення та розвитку української державності. Історико-правова доктрина української державності – це зумовлена духовним і інтелектуальним розвитком української нації (народу), станом моральності та політико-правовою культурою українського суспільства цілісна система принципів, поглядів, уявлень, ідей і концепцій щодо зародження, становлення й розвитку української державності, а також обґрунтування

© Ігор Бойко, 2020

права української нації на створення національної держави, які виступають теоретичним стрижнем та концептуальною основою державотворення в Україні. Ця доктрина охоплює широкий спектр важливих методологічних питань дослідження актуальних питань історії української держави і права, вона закладає основи історико-правової концепції дослідження історичної пам'яті народу про його державність, державотворчі процеси на різних його етапах. Історико-правова доктрина української державності акцентує увагу на праві української нації творити свою національну державу. У процесі становлення і розвитку української нації відбувалося формування верховенства права, демократії, самоврядування, легітимності влади в українській державі у різні історичні періоди.

Історико-правова доктрина української державності спирається на право як сукупність норм, якому відводиться важлива роль у збереженні державотворчої традиції України. Право виникає з формуванням державності. Українське право було своєрідним провідником державності. Важливу роль відіграло українське звичаєве право, яке зберігало її ідеали. Завдячуючи звичаєвому праву, в періоди відсутності української держави було збережено пам'ять про власну державність. Ідея української державності існувала в думках, культурі, праві, пам'яті народу, яка передавалася від покоління до покоління.

У розкритті історико-правової доктрини української державності важливим є правильне розуміння і використання у науковій та навчальній роботі понять “державність” і “державна”. Поняття і зміст державності є значно ширшим порівняно з поняттям і змістом держави. В основі поняття “державність” лежить поняття “державна”. Державність включає в себе не тільки державні, а й недержавні інститути, які пов'язані з державою та істотно впливають на державу, напрями її діяльності. Державність – це тривалий і складний процес боротьби української нації як корінної, титульної за право створити національну державу. Вона має своїм результатом створення держави як підсумок розвитку української нації. Державність є своєрідним фундаментом, корінням держави, а остання, зі свого боку, однією зі складових – своєрідним вінцем державності.

Історико-правова доктрина української державності визначає, що Україна, незважаючи на багаторічне перебування під владою іноземних держав, має власну історію державотворення і правотворення, а також багату скарбницю пам'яток українського права, у яких було збережено ідею державності та закріплено право українців мати власну державу. Пам'ятки українського права, які становлять духовну (ціннісну) і матеріальну основу державності, виступають водночас її ознаками та атрибу-

тами. Передусім, це письмові нормативні джерела – конституції, кодекси, зібрання, нормативно-правові акти та договори, судові рішення, рішення органів місцевої влади та самоврядування, які здійснили значний вплив на розвиток правової системи України на відповідних етапах її державності. Упродовж століть українське право безперервно розвивалося, не втрачаючи зв'язків зі своїми витокami. Воно жилося джерелами права, успадкованими з давнини, що оновлювалися і збагачувалися з кожним століттям. Насамперед, це норми звичаєвого права, нормативно-правові договори і статuti київських князів, “Руська правда”, “козацьке право”, гетьманські статті XVII–XVIII ст., “Права, за якими судиться малоросійський народ” 1743 р., “Суд і розправа в правах малоросійських” 1750 р., “Зібрання малоросійських прав” 1807 р., конституційні проекти П. Орлика, М. Драгоманова, М. Грушевського, О. Ейхельмана, С. Дністрянського та інших діячів, універсали Центральної Ради, законодавство Західноукраїнської Народної Республіки тощо. Впродовж всього свого існування український народ плекав прагнення до свободи, незалежності й одночасно поваги до індивідуалізму і втілював їх у праві, яке набувало таких форм, як закон, правовий звичай, нормативно-правовий договір, судовий прецедент, правова доктрина. При цьому пріоритет закону, верховенство права поступово набували більшого значення, що свідчить про формування українського права у контексті континентально-європейського.

Право є одним із важливих показників ідентичності українського народу і легітимності його влади. Вивчення права дає змогу розкрити правову культуру українського народу, його праворозуміння та інші світоглядні установки, особливості менталітету, духовний генезис на певних історичних етапах еволюції українського суспільства. Українське право є важливою національною культурною цінністю, частиною української духовної культури, у якій відображено його сутність. Упродовж своєї історії український народ формував демократичний світогляд та особливу політико-правову свідомість, яка відображала прагнення до упорядкованості, справедливості і демократичності у відносинах між людьми. Тому вивчення історії українського права сприяє усвідомленню тих духовних цінностей, на яких ґрунтується національна свідомість українського народу, а також дає можливість більш поглиблено сформулювати уявлення про рівень його правосвідомості.

Сьогодні, на жаль, немає єдиної національної історико-правової доктрини становлення і розвитку української державності, яка відповідала б українському центризму і переконувала, що Україна належить історично, геополітично і культурно до європейської цивілізації. Ця проб-

лема не лише загальною юридичною, а й соціальною та політичною. Річ у тому, що Україна, відновивши державу на межі другого та третього тисячоліття, постала перед своєрідною проблемою вибору: де українське історичне коріння та на чому формується українське майбутнє? Уряд України декларує інтеграційно-європейські наміри, але виникає запитання, чи справді за своїм розвитком у різних сферах сучасного буття українська державно-правова традиція має спільне коріння з країнами Європи? Відповіді на ці та інші запитання варто шукати, насамперед, у національній історії державності, відновленні та розвитку власних державно-правових традицій, у розкритті власного історичного коду, з'ясуванні своєї етнічної самобутності, ідентичності, неповторності, а також упевненості у власних інтелектуальних і творчих силах.

Важливою складовою історико-правової доктрини української державності є визнання права української нації на створення національної держави. Сучасна Українська держава стала результатом багатовікової боротьби народу за право мати свою національну державу. Підтвердженням цього є згадка в Акті проголошення незалежності України про продовження тисячолітньої традиції державотворення в Україні. Крім цього, Верховна Рада України, приймаючи Конституцію України 1996 р., також спиралася на багатовікову історію українського державотворення, що є також визнанням факту наявності в Україні власної історії державно-правового розвитку, досвіду державотворення, а також того, що українська державність пройшла значний шлях історичного розвитку. Це ще у 1903 р. на високому науковому рівні обґрунтував видатний український історик світової слави М. Грушевський у своїй ґрунтовній науковій праці “Звичайна схема руської історії і справа раціонального укладу історії східного слов'янства”.

У періодизації історії Української держави можна виділити такі періоди становлення і розвитку державно-правової традиції: перший період – Антська держава, київська княжа держава – Україна-Русь, Галицько-Волинська держава; другий період – Козацько-Гетьманська держава; третій період – Українська Народна Республіка за Центральної Ради, Українська Держава за П. Скоропадського, Українська Народна Республіка за Директорії та Західноукраїнська Народна Республіка; четвертий період – Карпатська Україна (1939 р.), Українська держава (1941 р.); п'ятий період – соціалістична квазідержавна та союзна республіка у складі СРСР – Українська Радянська Соціалістична Республіка (до 30 січня 1937 р. – Українська Соціалістична Радянська Республіка); шостий період – сучасна Українська держава. На жаль, були періоди, коли Українська державність була насильно перервана і її територія перебува-

ла у складі іноземних держав. Чому так ставалося? Вважаємо, що однією з причин втрати Україною своєї державності було надмірне втручання іноземних держав, які мали свої плани та інтереси щодо українських земель. Політика, яку проводили поневолювачі українських земель, переважно негативно позначалася на етнічній свідомості українців. Проте українці, перебуваючи у цих складних умовах, вистояли, зберегли свою національну ідентичність і волелюбність, завжди прагнули мати свою державу, а в часи її відсутності піднімалися на боротьбу за відродження.

З'ясування історичних витоків української державності є нагальною природною державотворчою потребою. У сучасних умовах розвитку України з метою подальшої консолідації українського суспільства настав слушний момент на державному рівні узаконити цілісну історичну модель становлення і розвитку української державності, яка формувалася на засадах еволюційності та тяглості державотворчого процесу.

Що дає нам з'ясування витоків, етапів становлення та розвитку Української державності? Насамперед усвідомлення і розуміння того, що будь-який народ, будь-яка нація починається передусім із того, що вона повинна досконало знати своє минуле, своє коріння та витоки, бо “хто не знає свого минулого, той не вартий свого майбутнього. Хто не шанує видатних людей свого народу, той сам не вартий пошани”. Нині варто усвідомити, що національна історія є дієвим інструментом згуртування українського суспільства, вагомим засобом зміцнення державної єдності України, її незалежності та національної безпеки. Сьогодні важливо також формувати ідеологію українського центризму – нову політичну та соціально-економічну концепцію, яка б основні завдання спрямовувала на утвердження української держави, зокрема: у внутрішній політиці – на побудову та виконання соціально-економічної моделі розвитку сильної держави, спираючись на власні сили; у зовнішній політиці – на побудову власної самостійної стратегії досягнення визначених цілей у взаємовідносинах з іншими країнами (особливо сусідніми) на рівноправних умовах з точки зору реалізму і прагматизму; у культурі – на переосмислення власної історії і пошук істини в ній, формування і підтримку національної гідності, захист національної спадщини тощо.

Грунтовне вивчення та узагальнення тисячолітнього досвіду національного державотворення має надзвичайне значення як для самоідентичності кожного українця, так і для консолідації українського народу заради розвитку сильної України. У цьому аспекті базовим, фундаментальним вбачається необхідність мати глибокі знання про історичні етапи розвитку української державності. Вивчення історії української державності має важливе теоретичне і практичне значення, становить

Ігор Бойко

передумову відновлення та збереження національної пам'яті українського народу, консолідації, розвитку української нації, її історичної свідомості і культури. Українська державність має понад тисячолітню тяглість, а її еволюція відбувалася в руслі загальної європейської історії. Висвітлення історії української державності є одним із важливих атрибутів сучасної держави, її суверенності та ідентичності. Держава і державність невід'ємні одна від одної, а модель держави умовно тоді цілісна, коли крім дерева відображено і його коріння. Нарешті, це потрібно для врахування історичних уроків, державотворчого досвіду, адже історію не даремно називають найкращою вчителькою і вихователькою у житті. Звернення до історії української державності пробуджує у нас національну гордість, формує нашу духовність та історичну пам'ять, роль якої у розбудові держави є вагомим та безцінним.